

РОЗДІЛ 9 ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398.87

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.2.43>

МОРАЛЬНИЙ ІДЕАЛ ЯК ОСОБИСТІСНИЙ ІМПЕРАТИВНИЙ ПРОСТІР: АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІННИСНО-ОРІЄНТАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ ЛІРО-ЕПІЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ

THE MORAL IDEAL AS A PERSONAL IMPERATIVE SPACE: ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF THE VALUE-ORIENTATIONAL FUNCTION OF LYRIC-EPIC FOLKLORE

Павлова А.К.,

orcid.org/0000-0001-6214-8738

*кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри фольклористики*

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті простежено етико-імперативний рівень антропологічної моделі необрядової усної ліро-епічної поезії. У духовному універсумі, який представлений у формах структурування художньої метасистеми, відображено не лише індивідуальний досвід людини, але й важливу всезагальну життєву сутність, осмислену й переосмислену багатьма поколіннями протягом побутування цілого етносу.

Проблеми моралі розкриваються в усній традиційній культурі через різні аспекти: авторську інтенцію, зокрема, актуалізацію важливих етапів життя людини й суспільства, певних епізодів, виняткових, або, звичайних на перший погляд, та складних у осягненні різних сутностей, творенні художнього образу, розкритті ідеологем тощо.

Цінність як культурний феномен репрезентує уявлення про моральну діяльність, яка актуалізує сенс життя особистості в плані вільного вибору та життєвої перспективи. Водночас, поняття цінності співвідноситься з переживанням власного існування, моральною оцінкою всього, що відбувається, а також прагненням людини до позитивних змін та ретрансляції результатів самовдосконалення з-посеред усього, що її оточує. З поняттям цінності нерозривно пов'язано й поняття блага. У необрядовому ліро-епічному фольклорі воно об'єктивується на різних рівнях концептуального простору.

Через поетичну систему проступає особлива людська реальність, яка залучається певним суб'єктом до особистого імперативного простору. Таким чином, окреслюється оцінка позитивного – негативного, емотивний рівень проблеми. Ці процеси пов'язані з різними викликами, оскільки пошук справжніх цінностей відбувається через перетин власного кола та занурення у інше, зовнішнє коло. Моральні імперативи уможливають збереження моральної ідентичності в різних ситуаціях та в різних форматах комунікативного процесу.

Ключові слова: фольклор, необрядова ліро-епічна поезія, комунікативний процес, культурний феномен, цінність, художній образ, моральний ідеал, баладний твір, співанка-хроніка.

The article traces the ethical-imperative level of the anthropological model of non-ritual oral lyric-epic poetry. In the spiritual universe, which is presented in the forms of structuring of the artistic metasystem, not only the individual experience of a person is reflected, but also the important universal essence of life, understood and reinterpreted by many generations during the life of an entire ethnic group.

Moral problems are revealed in oral traditional culture through various aspects: the author's intention, in particular, the actualization of important stages of human life and society, certain episodes, exceptional, or, ordinary at first glance, and difficult to understand various essences, creation of an artistic image, disclosure by an ideologist, etc.

Value as a cultural phenomenon represents an idea of moral activity that actualizes the meaning of an individual's life in terms of free choice and life perspective. At the same time, the concept of value is related to the experience of one's own existence, the moral evaluation of everything that happens, as well as a person's desire for positive changes and the relaying of the results of self-improvement through everything that surrounds him. The concept of good is inextricably linked with the concept of value. In non-ceremonial lyric-epic folklore, it is objectified at different levels of the conceptual space.

A special human reality emerges through the poetic system, which is involved by a certain subject in the personal imperative space. Thus, the evaluation of positive and negative, emotional level of the problem is outlined. These processes are associated with various challenges, since the search for true values occurs through crossing one's own circle and diving into another, external circle. Moral imperatives make it possible to preserve moral identity in different situations and in different formats of the communicative process.

Key words: folklore, non-ritual lyric-epic poetry, communicative process, cultural phenomenon, value, artistic image, moral ideal, ballad work, song-chronicle.

Постановка проблеми. Життєвий світ особистості, репрезентований через багатогранну систему художніх образів, актуалізується як важливий принцип культурного перетворення українського соціуму. Необрядова ліро-епічна поезія відкриває перед особистістю унікальні можливості досягнення реального, міфічного та ймовірного в лінійній проекції людського життя. Простеження морально-етичної концепції фольклорного твору пов'язано з осмисленням понять блага, цінності, імперативу, ідеалу, моральної ідентичності. *Метою статті* є простеження ролі етико-імперативного рівня в процесі структурування антропологічної моделі традиційної необрядової ліро-епічної поезії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми морального ідеалу, його сутності, концептуальних підходів вивчення, особливостей формування та репрезентації в культурному контексті – в центрі наукових студій представників сучасної гуманітаристики.

О. Кендус актуалізує поняття саморефлексії на основі окреслення засадничих характеристик ідеалу як втілення визначальної мети, досягнення гармонійного, цілісного та досконалого. У публікації «Процес саморефлексії особистості через основні понятійні форми ідеалу» [6] відповідно до типології цієї філософської категорії вченою виокремлено кілька етапів дослідження. Відповідно, проаналізовано особливості саморефлексивності на основі окреслення морального, суспільного, виховного та національного ідеалів.

У статті аргументована думка про ціннісний сенс ідеалу в системі моделювання майбутнього, про ідею морального розвитку на основі нівелювання деструктивності, недосконалості в бутті. Становлення морального ідеалу, вважає О. Кендус, відбувається шляхом критичного відбору різних зразків поведінки, співвіднесення обраної проекції з реальним станом речей, виявами моральних імперативів у певних моральних відносинах. Таким чином, моральний ідеал є «важливим елементом процесу саморефлексії» [6, с. 70].

На основі аналізу інноваційної концепції представника постмодерністської філософії, канадського вченого Ч. Тейлора філософ Р. Гривінський проаналізував історичні та соціокультурні чинники розвитку Епохи Автентичності. У праці «Моральний ідеал та культура автентичності: погляд Чарльза Тейлора» [3] акцентовано на кореляції понять «автентичність» та «моральний ідеал», оскільки йдеться про філософію діалогічності, самотутність, втілення життєвої перспек-

тиви. Зміст аналізованих понять актуалізується через антиномії розвитку цивілізації, зокрема, трансформаційні процеси в суспільному житті, зміни уявлень тощо.

Р. Гривінський проаналізував окреслені канадським ученим наслідки «експресивістської» революції, зокрема, зневіру щодо домінування християнських ідеологем у суспільному, політичному, особистому житті. Йдеться про тривимірну взаємодію між християнством та моральними імперативами, на основі яких людина наділена здатністю до самоорганізації та самооцінки. У публікації наведено низку важливих констатацій Ч. Тейлора про нівелювання опонентами та пропонентами базисним сенсом ідеалу автентичності, який, на його думку, є основою сучасного світобачення – «self-fulfilment»: «останній полягає в прийнятті м'якої форми релятивізму, відповідно до якої кожен має право розвивати свою форму життя, ґрунтуючись на своєму власному розумінні цінностей, що їх ніхто не вправі заперечувати. Кожній людині пропонується шукати власний спосіб самоздійснення, зміст якого може визначати лише вона сама» [3, с. 64–65].

Дослідженню магістральних характеристик морального ідеалу присвячена одна зі статей представниці сучасної філософії О. Гончаренко. У роботі «Моральний ідеал у рефлексіях львівсько-варшавської школи» простежено концептуальні підходи до окреслення цієї етичної категорії на прикладі наукових студій С. Балея, В. Татаркевича, Т. Чижевського, Т. Котарбінського, М. Оссовської.

Узагальнюючи теоретичні напрацювання вчених Львівсько-Варшавської школи 1895–1939 рр., О. Гончаренко акцентує на осмисленні морального ідеалу як духовного поклику, що не можливо замінити чимось іншим. Водночас, детермінантою цього поняття постає аксіома, заснована на оцінці експресивності, яка притаманна суб'єкт-суб'єктивним взаємовідносинам. У аналізованих студіях моральний ідеал визначається через систему цінностей, відповідно до якої проектується все свідоме життя людини. На основі задіяного матеріалу авторка виокремлює базисні чинники особистісного розвитку, з-посеред яких – виховання рацію та виховання норову, а також формування етичної культури через ознайомлення з морально-етичними канонами та принципами міжособистісної взаємодії [2, с. 19].

Проблеми моралі як особливої сутності буття досліджували також сучасні зарубіжні вчені, зокрема, американський психолог Ф. Цзя та канадський – Т. Креттенаур. У статті «Визнання

моральної ідентичності як культурної конструкції» автори проаналізували публікації, в яких представлені констатації Кольберга, Шведера, Гайдта про систему етичних принципів, моральний базис особистості, резюмуючи про специфіку моралі, що, очевидно, не вирізняється культурною універсальністю. У дослідженні проблеми моральної ідентичності задіяно культурологічний метод. Учені вважають, що, незважаючи на схожість моральних засад, моделей поведінки та модусів осмислення моральної діяльності, представники різних культурних спільнот по-іншому визначають їхню важливість та магістральний сенс. Таким чином, проблеми моралі та розвиток культури перебувають у всебічних взаємозв'язках [12, с. 1–2].

У міркуваннях Еріксона Ф. Цзя та Т. Креттенауер виокремлюють тезу про те, що навіть у тривалості людського життя можна віднайти вплив взаємодії особистості та культури. Отже, ідентичність стає тією формою репрезентації, якою вона обертається і до себе самої, і до всього світу, в якому вона перебуває. Зарубіжні автори підтримують низку аргументацій стосовно вивчення моральної ідентичності не лише за індивідуальними чинниками, але й за культурними [12, с. 3].

Дослідники звертають увагу на те, що в західному культурному контексті, за яким «бути моральною людиною є результатом бажання бути узгодженим зі своїми моральними концепціями, через які індивіди мотивовані до здобуття незалежності від соціальної умовності. Навпаки, люди зі східних культур вважають, що високоморальна людина, орієнтована на суспільство. У цій моральній орієнтації, люди схильні визначати себе в контексті колективізму і взаємозалежного я» [12, с. 3].

Таким чином, полеміка щодо сутності моралі та морального ідеалу, співвіднесеності його з людським сумлінням, життєвою перспективою, не припиняється. Зважаючи на пріоритетні завдання нашого дослідження, рівень ідеалу об'єктивується в ієрархічній будові антропологічної моделі необрядового ліро-епічного фольклору.

Виклад основного матеріалу. У фольклорному творі оприявнюється діалектика індивідуального – всезагального, розкривається голос особистого «Я», актуалізується цінність особистого, унікального життя людини.

Наприклад, у Е. Гуссерля поняття особистого життя тлумачиться через «узагальнене життя як «я» та «ми» в горизонті спільноти, а це – спільноти різноманітних простих та стратифікованих

форм, на кшталт сім'ї, нації, наднаціональної спільноти» [11, с. 354].

У духовному універсумі, який представлений у формах структурування антропологічної моделі, відображено не лише індивідуальний досвід людини, але й важливу всезагальну життєву сутність, осмислену й переосмислену багатьма поколіннями протягом побутування цілого етносу.

Таким чином, мораль є проблемою, яка стоюється всіх сфер гуманітаристики, та й, зрештою, всіх сфер людського життя. Аналізуючи особливості цього феномена, варто підійти до його осмислення і на теоретичному, і на прикладному рівнях, оскільки від проєкції моральної свідомості – до морального вибору та моральної діяльності, тобто моральності вчинку конкретної людини, залежать зміст, характеристики та сенс життя людини, яка постає в центрі усної необрядової ліро-епічної поезії.

Проблеми моралі розкриваються в усній традиційній культурі через різні аспекти: авторську інтенцію, зокрема, актуалізацію важливих етапів життя людини й суспільства, певних епізодів, виняткових, або, звичайних на перший погляд, та складних у осягненні певних сенсів, творенні художнього образу, розкритті ідеологем тощо.

Представники сучасної етичної думки стоять на позиціях розуміння морального ідеалу як «гіпотетичного образу морально досконалих суспільства і людини, як кінцева мета, до якої спрямовано моральний розвиток. Моральний ідеал особистості постає у моральній свідомості як критичне відкидання недосконалої дійсності і духовне перетворення її для власного розвитку і вдосконалення» [4, с. 84]. Поняття морального ідеалу нерозривно пов'язано з поняттям цінності як особливого взірцевого феномена, що виявляє відмінність від матеріальної сфери завдяки індивідуальному фактору осягнення світу на рівні свідомості.

У сучасній гуманітаристиці цінність асоціюється з суб'єктивністю, оскільки її можна вважати одним із видів інформації, яка пов'язана з уявленнями про гармонійне життя. Зважаючи на екзистенційну специфіку цінності у процесі пізнання світу, доречно розглядати її в плані актуалізації належного в суцюзі.

Окрім того, цінність як культурний феномен репрезентує уявлення про моральну діяльність, що актуалізує сенс життя особистості в плані вільного вибору та життєвої перспективи. Власне, поняття цінності співвідноситься з переживанням особистої сутності, моральною оцінкою всього, що відбувається, а також прагненням людини

до позитивних змін та ретрансляції результатів самовдосконалення з-посеред усього, що її оточує. З поняттям цінності нерозривно пов'язано і поняття блага. У необрядовому ліро-епічному фольклорі поняття блага актуалізується на різних рівнях художньої метапонятійності. У баладних текстах, наприклад, воно співвідносне з поняттям доброти, чуйності та взаємної любові. У таких ліро-епічних піснях ідеал постає гіпотетичним образом, до якого постійно прагне людина, ревізуючи свою вдачу, вирізняючи домінуючу мету свого існування. Водночас, благо асоціюється також зі щастям у родинному колі, материнським та батьківським піклуванням, тому великою емотивністю наповнені пісні про сирітство:

Й устаньте, любі мамко, та, як з того суду, на нині до слюбу.

Благословіть свою дочку на нині до слюбу.

Не встану, любя донько, вже то так не буде

Та най твою головочку благословлет люде
[1, с. 173].

Водночас, у концептуальній підоснові фольклорного твору простежується відображення сутності моральних імперативів, зокрема, повага до матері, благовоління перед її образом як утілення добра та любові, вшанування її пам'яті.

У баладному творі репрезентовано ідею цінності духовного осередку як блага, втіленого в мікрокосмі найріднішої людини, що підсилюється суб'єктивним сприйняттям певної життєвої події, яка посилює переживання. Поряд із тим, у такі моменти емоційного резонансу оприявнюються як особистісні якості головної героїні, так і розкриваються інтенції щодо закріплення визначального принципу ставлення до матері й батька в імперативній системі цілого соціуму.

Власне, вилучення об'єкта цінності з емпіричного світу на новому рівні розкриває синергію його життєво важливої сутності. Таким чином, аналіз художнього образу виявляє, що досягнення чогось важливого та прагнення долучити його значення до власного буття і є по суті аксіологічним компонентом фольклорного твору.

На прикладі баладних пісень можна також простежити важливу роль рефлексивності, що дозволяє передати колізії особистого життя з усією повнотою. Особливістю ліро-епічного твору є те, що сенс морального імперативу може окреслюватись на основі принципу «від супротивного», тобто належне виокремлюється через заперечення суцього. У низці фольклорних текстів показано, як ревнивець розлучає закоханих, наприклад, через використання персоніфікованих образів, зокрема, голубів:

А пришов стрілець з темного луга,

Забил, розлучил з пары голуба.

Голубка забил, голубку зляпил,

Сыпле пшеничку, ліє водичку.

Голубка не їст, голубка не п'є,

Под дубиною плакати іде [5, с. 477].

Через засвоєння амбівалентності поглиблюються знання про світ належного, гармонійного, вибудовуються алгоритми керування власним життям та увіковічуються аксіологічні моделі, які репрезентовано в художній метасистемі ліро-епічного фольклору. Завдяки розкриттю метафоричності антиномій виокремлюється коло імперативності. Наприклад, у баладі «Голубку розлучили з голубом» розкривається імператив вірності в коханні. Розлучник, який «мам сімсто голубів», пропонує голубці обрати найкращого та й утішитися в біді, однак ніщо не може замінити справжнього почуття:

– Ходила я, глядала я,

Не нашла того свого милого.

Бо мій был милый, чорнобровильй,

З чорныма очками, з сивыма крильцами
[5, с. 477].

На прикладі баладного твору можна простежити сутність та особливості базових етичних категорій: добра і зла, відповідальності, справедливості, обов'язку, сенсу життя, честі, гідності, щастя, любові. Морально-етичні виміри необрядової ліро-епічної поезії безпосередньо пов'язані з аксіологічним базисом, який розкривається в проблематиці буття – суб'єкт та суб'єкт – буття.

Стосовно першої діади німецький філософ М. Гайдеггер наголошує на тому, що тут йдеться про втілення ймовірного, відкритість буття, яка обертається до людини певним покликком, що уможливорює акумуляцію сенсів та устремлінь. За таким концептуальним підходом, особистість постає співтворцем самого буття, беручи участь у структуруванні різноманітних явищ та процесів, наділяючи їх магістральним сенсом [10, с. 48].

Моральні імперативи в ліро-епічній пісні можуть передаватися також через рецепцію героїв твору, які виражають пересторогу стосовно необдуманих вчинків інших персонажів. У родинно-побутовій пісні «Над моїми воротами чорна хмара стала» парубок, перевіряючи обраницю на вірність, зрештою, запобігає її емоційному рішенню:

– Не топися, дівчинонько, бо душу загубиш,

Ходім, серце, повинчаймось, поки вірно любиш
[7, с. 41].

Через поетичну систему проступає особлива людська реальність, яка залучається певним

суб'єктом до власного імперативного простору. Таким чином, окреслюється оцінка позитивного – негативного, емотивний рівень проблеми. Ці процеси пов'язані з певними викликами, оскільки пошук справжніх цінностей відбувається через перетин власного кола та занурення у інше, зовнішнє коло. Моральні імперативи уможливають збереження моральної ідентичності в різних ситуаціях та в різних форматах комунікативного процесу.

Згідно з міркуваннями М. Гайдеггера, цінність постає тим базисом, який допомагає в збереженні самості, коли індивід у процесі життєдіяльності здійснює своєрідні стрибки у зовнішнє буття, яке його оточує, виявляючись то конструктивним, то деструктивним [10, с. 56].

Факти, репрезентовані в співанках-хроніках, постають об'єктивною реальністю, відповідно до якої автор-виконавець формує й передає власну моральну оцінку. Це можна простежити на прикладі ліро-епічних пісень про грабунки та вбивства. Деталізація описуваної події поглиблює усвідомлення егоїстичного вчинку винуватців убивства, їхнього тяжіння до емпіричних спокус, сваволі, нівелювання прерогативами життєвого кола іншої людини. З іншого боку, використання антропонімів, топонімів, портретних характеристик, обставин життя, рис вдачі сприяє показу унікальності та неповторності певної особистості, яка стала жертвою чийогось зухвальства [8, с. 435–436].

Наприклад, у співанці-хроніці «Про Павлиху» детально описано факт жорстокого вбивства матері рідним сином та невісткою у селі Кунісівці. Причиною злочину стали звичайні

побутові речі, які було поставлено на терези цінності людського життя. Поступове нанизування деталей сприяє структуруванню морально-етичної ситуації: «мала одинака сина», «не могла внабути з сином та у одній хаті», «давай крупи, давай муки, бо будем шукати», «всьо забрали, лише бабу в вереньку завили»:

Всі троє сі приповіли, вже ся і признали, –
За ворочки, за торбинки бабу зарубали...

Бо діти і не згадають, бо діти ї вбили,

Щоби сі такі діточки на світ не родили!
[9, с. 320].

Таким чином, через показ ситуації «від супротивного» виокремлюється імперативний рівень моделі людини в аспекті практично-духовного освоєння дійсності.

Висновки. Моральна оцінка об'єктивної реальності розпочинається з суб'єктивного сприйняття і закріплюється на екзистенційно-імперативному рівні визнання найвищої цінності людського життя. Отже, на прикладі фольклорних текстів можна з'ясувати, що моральний імператив окреслюються не лише в індивідуальному, але й у суспільному аспектах. Таким чином, процес усвідомлення та виокремлення цінностей актуалізується в процесі дослідження антропологічної моделі необрядової ліро-епічної поезії.

Мораль постає специфічною формою практично-духовного освоєння буття, виокремлюючись низкою важливих функцій, зокрема, ціннісно-орієнтаційною, гносеологічною, регулятивною тощо. Моральний ідеал розкривається на основі окреслення власної імперативності особистості, яка може бути представлена способом «від супротивного».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойківські народні пісні / записи та впорядкування Василя Сокола. Львів, 2020. Т. 1. 474 с.
2. Гончаренко О.А. Моральний ідеал у рефлексіях Львівсько-Варшавської школи. *Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-практичний журнал*. Одеса, 2017. Вип. 20. С. 17–20.
3. Гривінський Р.Р. Моральний ідеал та культура автентичності: погляд Чарльза Тейлора. *Магістеріум: Історико-філософські студії*. 2016. Вип. 65. С. 61–67.
4. Етика: навч. посіб. / В.О. Лозовий, М.І. Панов, О.А. Стасевська та ін.; за ред. проф. В.О. Лозового. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 224 с.
5. Зілинський О. Українські народні балади Східної Словаччини / голов. ред. Г. Скрипник. Київ: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського, 2013. 728 с.
6. Кендус О. Процес саморефлексії особистості через основні понятійні форми ідеалу. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. № 5. С. 69–75.
7. Народні пісні в записах Миколи Гоголя / упоряд., післямова і приміт. О.І. Дея. Київ: Муз. Україна, 1985. 202 с.
8. Павлова А.К. Моральні імперативи в концепції пісні-хроніки: осмислення життєвої гармонії. *Література. Фольклор. Проблеми поетики: збірник наукових праць*. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011. С. 433–439.
9. Співанки-хроніки. Новини / упоряд. О.І. Дей (тексти), С.Й. Грица (мелодії). Київ: Наукова думка, 1972. 560 с.